

† ΚΟΥΡΤΣΑΣ ΕΥΛΟΓΙΟΣ ΚΟΥΡΙΛΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ
ΤΗΣ ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ

Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ ΙΖ' τόμου τῶν «Θεσμικῶν»

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1942

2/a

BK
K 321α

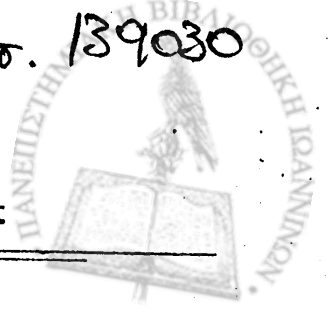
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000334309

Αριθ. ερω. 139030

† ΚΟΥΤΣΑΣ ΕΥΛΟΓΙΟΣ ΚΟΥΡΙΛΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ
ΤΗΣ ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ

Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ ΙΖ' τόμου τῶν «Θεολογικῶν»

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1942

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ

Διὰ τοὺς ἐπισκοπικοὺς καταλόγους συλλέγων ὕλην ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν, εἰς συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου τοῦ μακ. Ἀμασείας *Ἀνθίμου Ἀλεξούδη*. Ἰδίως ἐπέστησα τὴν προσοχὴν μου εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν γεωγραφίαν, ὡς *ἀσφαλῆ γνώμονα τῆς ὁρογραφίας τῶν ἐπαρχιῶν*¹. Ἄλλ' ἐπὶ τούτῳ ἀπαιτεῖται καὶ τελεία γνώσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἧς ἄνευ ὁ γράφων στερεῖται τοῦ ἀριαδνείου μίτου εἰς τὸν λαβύρινθον τοῦ μεσαίωνος βαδίζων.

Τούτου ἕνεκα ἐφορκίῳ δίκην τοῦ καταλόγου τῶν ἐπισκόπων τῆς πάλαι ποτὲ διαλαμψάσης Ἡρακλείας ἐπελαβόμην ἔργου κοπιώδους, τῆς συγγραφῆς τῆς ἱστορίας αὐτῆς, ὡς συμβολῆς εἰς τὴν ἐκκλησ. ἱστορίαν τῆς Θράκης².

Ἡ Ἡράκλεια ὑπῆρξεν ἡ πρωτεύουσα τῆς Θράκης πρὸ τῆς κτίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ *μητρόπολις τῆς Εὐρώπης*, ὡς ὀνομάζετο ἡ διοίκησις αὐτῆ τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἐπομένως δὲν στερεῖται σπουδαιότητος ἡ πολιτικὴ ἅμα τε καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία αὐτῆς. *Ἡ Ἡράκλεια εἶναι ὁ πρωτόθρονος τοῦ πατριαρχικοῦ κλίματος*—ἔχει ἀποστολικὴν τὴν σύστασιν—Ἐνταῦθα, ἐπὶ τῆς εὐρω-

1) Αἱ πρῶται μὲν πηγαί εἰσιν ὁ «Συνέκδημος» τοῦ Ἰεροκλέους, οὗ μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Parthey (1866) ἔχομεν κριτικὴν πολλῶ βελτίω τὴν τοῦ Burckhard (Λειψία 1903) καὶ ἐν τῷ Corpus historiae byzantinae, Le Synekdomos d'Hiéroclès κτλ. Texte, introduction, commentaire et cartes par Ern. Honigmann, Bruxelles 1929 καὶ τοῦ Γεωργίου Κυπρίου ἡ «Descriptio orbis Romani» (ἔκδοσις Geizer 1890), εἶτα τὰ διάφορα «Τακτικά», βοηθήματα δὲ αἱ «Notitiae episcopatum» τοῦ Gerland, Geizer, De Boor, Petit κ.ά. αἵτινες συμπληροῦσι τὸ γιγαντιαῖον ἔργον «Oriens christianus» τοῦ Le Quien. Πρόσθετες καὶ N. Bess, Beiträge zur kirchliche Geographie Griechenlands im Mittelalter und neueren Zeit ἐν Oriens Christianus 1914, σ. 238—278. Συστηματικὰ ἔργα γνωρίζω δύο τοῦ Wiltseh κ.ά. Handbuch der kirchlichen Geographie und Statistik (Berlin 1846) καὶ τοῦ S. Petrides τὸ Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique (Paris 1912).—2) Δυστυχῶς εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην μοι ἔλειπε καὶ ἡ βιβλιοθήκη μου, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐν τῷ ἄστει βιβλιοθήκας, πενιχρὰς ἄλλως εἰς τοιαῦτα βοηθήματα οὐσας, δὲν ἠδυνήθην εὐχερῶς, ἅτε διαμένων εἰς προάστειον, νὰ χρησιμοποιῶ ἕνεκα τῆς ἀπιστεύτως ἐλαττωματικῆς συγκοινωνίας κατὰ τὰς πονηρὰς ταύτας ἡμέρας.

παΐκης ἀκτής, συνεστάθη ἡ πρώτη χριστιανικὴ κοινωνία καὶ ἡ ἔστιά ἀφ' ἧς ἔμελλε διὰ τοῦ Βυζαντίου—τὸ Βυζάντιον ἦν τότε ἐπισκοπὴ τῆς Ἡρακλείας—νὰ μεταλαμπαδευθῆ τὸ φῶς τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ὁ ἑλληνοχριστιανικὸς πολιτισμὸς εἰς ὀλόκληρον τὴν ὑφήλιον. Ἐπομένως κατὰ τὴν περιπετειώδη καὶ αἱματηρὰν περίοδον τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων ἐνταῦθα συνεκεντροῦτο πᾶσα ἡ θρησκευτικὴ κίνησις, ἐνταῦθα συνετελεῖτο ἡ μεταμόρφωσις τοῦ παλαιοῦ κόσμου καὶ ἐνεβολιάζετο ἡ ἀγριέλαιος εἰς καλλιέλαιον. Στίφη μαρτύρων τῆς νέας θρησκείας ἐκ τῶν ἐσχατιῶν τῆς Θράκης μετεφέροντο δέσμοι ἐνταῦθα, ἵνα δικασθῶσιν ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος, ὅπου ἀπηνεῖς διώκται τοῦ χριστιανισμοῦ, *Διοκλητιανοί, Μαξιμιανοὶ καὶ Δικίνιοι*, εἶχον στήσει τὸν θρόνον καὶ συνωμοτήσῃ νὰ πνίξωσιν εἰς τὸ αἷμα τοὺς ὀπαδοὺς τῆς νέας θρησκείας¹⁾.

Οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ἡρακλείας ὑπῆρξαν οἱ πρώτοι ἀλείπται τῶν μαρτύρων, μετὰ πατρικῆς στοργῆς ὑποδεχόμενοι τοὺς ἀτρομήτους ἥρωας καὶ σθεναροὺς ἰστάμενοι παραστάται πρὸ τοῦ φοβεροῦ κριτηρίου. Ἦσαν ἐκεῖ, ὅπου ἐκάλει αὐτοὺς τὸ βαρὺ καθῆκον. Οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ἡρακλείας ἀπέδειξαν τὸ πλήρωμα τῆς ἀγάπης, τοῦ κυρίου γνωρίσματος τῆς χριστιανικῆς πίστεως, καὶ μετὰ πάσης αὐταπαρνήσεως ἐξετέλουν τὴν εὐαγγελικὴν ἐπιταγὴν «ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τῆς ψυχῆς αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων» (Ἰω ι', 11). Ὑπὸ τοιαύτας ἐξαιρετικὰς συνθήκας στερεμνίως ἐθεμελιώθη ἐν Ἡρακλείᾳ ἐπὶ τοῦ αἵματος τῶν καλλινίκων μαρτύρων *ἡ πρώτη εὐρωπαϊκὴ ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ*.

Εἰς τὸ ἔκπαγλον τοῦτο τῆς δημιουργίας μεγαλεῖον, ὅπου τὸ πᾶν διαγελᾶ καὶ τέρπει, εἰς τὰς ἐξαιρετέους τῆς φύσεως ταύτας καλλονὰς ὅπου ἡ ὑλομανοῦσα βλάστησις, ἡ ποικιλία τῶν ἀνθέων ἀρωματίζει τὸν αἰθέρα καὶ ἡ ἑλλησποντιὰς αὔρα ζωογονεῖ τὸ πᾶν, ὅπου τέλος αἱ προποντιάδες περιχορεύουσι Νύμφαι, ἐνταῦθα διενοήθη τὸ πρῶτον νὰ στήσῃ τὸ λάβαρον τοῦ σταυροῦ καὶ νὰ ἰδρύσῃ τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κόσμου ὁ πρῶτος ἐστεμμένος τοῦ Χριστοῦ προσήλυτος. ἄλλ' αἱ ὠραῖαι Βοσποριάδες ἐκέρδισαν αὐτὸν ἄρασαι τὸ κλοιὸν τῶν

1) Ἄγιστῶ ποῦ στηριζόμενος ὁ κ. Γ. Κονιδάρης γράφει ὅτι ἡ Ἀδριανούπολις ἀπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ ἦν πρωτεύουσα τῆς Θράκης (Θρησκευτ. καὶ Χριστ. Ἐγκυκλ. Α', σ. 306). Ἐν τῇ Χώρα εὐρέθη τιμητικὴ ἐπιγραφή ὑπὲρ τῶν αὐτοκρατόρων Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ. Βλ. *Cornis Inscript. graec. Boeck II*, σ. 60, καὶ ἐν Περιστάσει «ἐπὶ τῶν δεσποτῶν ἡμῶν Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ Σεβαστῶν» κτλ. Δρ Ἄκου «Θρακικά» σ. 87.

συμπληγάδων πετρῶν. Οἱ οἰωνοὶ ἀπεδείχθησαν αἴσιοι, καὶ αὐτὴ ἡ θεία πρόνοια ἀπέστειλεν κατὰ τὴν παράδοσιν ἄγγελον ἐξ οὐρανοῦ, ἵνα σχεδιάσῃ τὰ ὄρια τῆς περιπέστου Ἑπταλόφου, τῆς ἐπικληθείσης Θεουπόλεως, διότι ὄντως ἐνταῦθα ἔμελλε νὰ συντελεσθῇ *τὸ θαῦμα τῆς θρησκευτικῆς ἀναδημιουργίας τοῦ ἀρχαίου κόσμου.*

Πόσον βαθείας εἶχεν ἀπλώσει τὰς ρίζας ἐν Ἑρακλείᾳ τὸ καλλιπρεμνον τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ εὐσκιόφυλλον δένδρον μαρτυροῦσιν οἱ μεγαλοπρεπεῖς βυζαντινοὶ ναοὶ καὶ τὰ μνημεῖα τῆς πρωτοχριστιανικῆς τέχνης, αἱ ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ καὶ αἱ ἀγαλματώδεις εἰκόνες¹, καὶ δὴ τὰ πολυπληθῆ ἀγιάσματα², περὶ ἃ οἱ πρῶτοι ἀνηγέρθησαν χριστιανικοὶ κατακομβῶδεις ναοί. Οὐδεμία ἄλλη ἐπαρχία τοσαύτην παρουσιάζει πληθὺν ἀγιασμάτων! Ἐντεῦθεν ἀνέβλυζε *τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν*, τὸ *ἀλλόμενον* εἰς ζωὴν αἰώνιον. τὸ ὕδωρ τὸ καθαῖρον τὰς ἀμαρτιάδας τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἀποσμήχον τὸν ρύπον τῆς εἰδωλολατρίας, τὸ ὕδωρ τὸ ἰώμενον *πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν* τοῖς μετὰ πίστεως ἀδιακρίτου προσιοῦσιν. Βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνες, μικροὶ τε μεγάλοι, συνέρρεον εἰς τὸ ἀγίασμα τῆς ἀγίας *Γλυκερίας* τῆς θαυματουργοῦ πολιούχου τῆς Ἑρακλείας, ὅπου ἤκουον:

*«πιστῶς προσέρχου πᾶς τις ἀγνῆ καρδίᾳ
καὶ θᾶπτον εὐροῖς τοῦ ποθομένου λύσιν
ὡς γάρ κρήνη τις βλύζουσα ζωῆς ῥεῖθρα,
οὕτω πρόκειται πᾶσιν αὐτῆς ἡ χάρις».*

Αἱ κολυμβῆθραι αὗται τοῦ *Σιλῶαμ* ἦσαν πυκναὶ ἐνταῦθα, διότι ἦσαν προωρισμέναι νὰ εἰσδέξωνται τὰς ῥωμαϊκὰς λεγεῶνας ἀκολουθούσας τὴν μεγάλην στρατιωτικὴν τῆς ἀρχαιότητος λεωφόρον, ἔχουσαν σπουδαῖον ἐν Ἑρακλείᾳ σταθμόν, ἣτις μέχρι τοῦδε διασώζει ἐν Θεσσαλονίκῃ τὴν κλησιν *Ἐγνατία ὁδός.* *Ἀνεξηρεύνητοι ὄντως τοῦ θεοῦ αἱ βουλαὶ καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ!* Οἱ στρατιῶται οὗτοι, αἱ φοβερὰι τοῦ σκότους τῆς εἰδωλολατρίας δυνάμεις, ἐξώρμουν ἐκ τῆς Δύσεως εἰς τὴν Ἀνατολὴν πρὸς ἐξόντωσιν τῶν χριστιανῶν, ἀλλὰ παραδόξως συνέβαινε τὸναντίον. μόλις τὸ καταυγάζον τὰς διανοίας ἠτένιζον φῶς ἔπιπτον πρηνεῖς, ὡς ὁ ἐκατόνταρχος *Λογγῖνος*, καὶ προσεκύνουν τὸν ἐσταυρωμένον, ὃν ἐδίωκον. *εἰς χριστιανὸς ἐμαρτύρει καὶ χιλιάδες ἐπίστευον!* Ἡ ἀγία *Γλυκερία*, τὸ ἀκροθίνιον

1) Βλέπ. τὰ ἀνάγλυφα τοῦ ἀγ. Γεωργίου ἢ Θρακὸς Ἰπέως, τὴν Παναγίαν Μυριοφύτου κ.ἀ.—2) Ἰδίᾳ τὰ ἀρχαῖα ἀγιάσματα Πανίδου, Κομβάου καὶ Σαφρᾶ ἢ Ζεφυρίου.

τῶν μαρτύρων τῆς Ἡρακλείας. ζῶσα ἐξεδάρη τὴν κεφαλὴν καὶ ἐρίφθη εἰς τὰς φυλακὰς. «*ἔνθα ἐπισιασίμ, κατὰ τὸν βίον, ἀγγέλου λυθεῖσα τῶν δεσμῶν καὶ ὑγιασιθεῖσα τὴν κεφαλὴν τὸν τε δεσμοφύλακα **Δαοδίκιον** ἐξέπληξεν, ὅς ὁμολογήσας τὸν Χριστὸν ἐτιμήθη τὴν κεφαλὴν . . .*».

Ὁ παλαιὸς κόσμος ἔπρεπε νὰ παραχωρήσῃ τὴν θέσιν εἰς τὸν νέον.

Ἡ πολυθεΐα εἶχε καταργήσῃ τὴν ἔννοιαν τῆς θεότητος. καὶ οὐ μόνον *ἐθεοποίησαν τὴν κτίσιν παρὰ τὸν κτίσαντα*, ἀλλ' ἐσχάτως ἐθεοποίησαν καὶ πάντας τοὺς ἰσχυροὺς τῆς γῆς, ὡσεὶ ἡ ἰσχύς ἦν τὸ μόνον προσὸν τῆς θεότητος. ἐπομένως τὰ πάντα ἐξεφυλλίσθησαν. Τὰ διαυγῆ τῆς Κασταλίας ὕδατα δὲν εἶχον πλέον τὴν καθαρτικὴν δύναμιν, ὁ **Φοῖβος** δὲν εἶχε πλέον «*παγὰν λαλέουσαν*». Νέον ὕδωρ ἀνεδίδου ἡ γῆ ἐκ τῶν ἑαυτῆς λαγόνων, τὸ ὕδωρ τοῦ φωτισμοῦ τῆς χάριτος, ἐκεῖ ὅπου αὐτὴν ἐκόσμουσαν αἱ νεοπαγεῖς χριστιανικαὶ κοινότητες. Δὲν ἔσωσε τὸν **Διόνυσον** οὔτε ὁ πομπώδης τίτλος «*ὑψιστος θεός*», ὃν ἀπέδωκαν αὐτῷ εὐγνωμόνως οἱ Θράκες, οὔτε ἡ πρὸς τὸν **Ἥλιον** συνταύτισις αὐτοῦ. ἐπέστη ὁ χρόνος, ἵνα ὑποχωρήσῃ πρὸ τοῦ ἀνεσπέρου φωτὸς τῆς χριστιανωσύνης. Ἡ κατ' ἐξοχὴν «*ἀμπελόφυτος*» τοῦ **Ὁμήρου**¹ Θράκη ὠνόμασε καὶ «*Ἐλευθέριον*» τὸν πατέρα τῆς ἀμπέλου, ὡς ἐλευθεροῦντα τὸν οἴνοπότην ἐκ τῶν θλίψεων τοῦ βίου. ἀλλ' ὁ παντοδύναμος θεὸς οὗτος τῆς εὐθυμίας καὶ τῆς χαρᾶς, οὗ χάριν καὶ ἐνιαύσιοι ἀγῶνες, «*τὰ Διονύσια*», ἐν Ἀβδήροις², δὲν ἠδύνατο μὲν νὰ καταστήσῃ διαρκῆ τὴν τοιαύτην εὐτυχίαν, ἀλλὰ προσέφερε ἄλλο πολύτιμον εἰς τὴν ἀνθρωπότητα δῶρον. Τὸ ἐν ταῖς ἀρχαίαις θυσίαις ἀφθόνως ῥέον αἷμα, ἀντικατεστάθη εἰς τὴν ἀνάμακτον τῆς θείας εὐχαριστίας θυσίαν διὰ τοῦ οἴνου, ὅστις εἶναι τὸ ὑπὲρ τοῦ κόσμου ἐκχυθὲν αἷμα τοῦ Σωτῆρος, καὶ οὕτως ἀντὶ τῆς στιγμιαίας εὐτυχίας τῆς μέθης, διὰ τῆς μεταλήψεως αὐτοῦ αἰσθανόμεθα ἀληθῆ παρηγορίαν καὶ οὐράνιον εὐτυχίαν.

Ὁ «*Κύριος ἦρωσ*», ὁ περιώνυμος Θράξ ἵππεύς, ὁ θεοποιηθεὶς ἐν Θράκῃ, ἀνέμενε τὸν ἐν Ἡρακλείᾳ ἐνθρονισθέντα *τροπαιοφόρον*, ἵνα παραδώσῃ τὰ ὄπλα. Ὁ ἅγιος **Γεώργιος**, ὁ ἀσπροκαβαλλάρης Ἡρακλειανός, γίνεται πλέον ὁ ἐφέστιος θεὸς τῶν Θρακῶν. Οὐδαμοῦ συναντῶμεν τόσους ναοὺς, τόσας πανηγύρεις, τόσας παραδόσεις περὶ αὐτοῦ, ὅσας ἐν Θράκῃ καὶ δὴ τῇ ἀνατολικῇ. Ὁ «*Κύριος*» **Ζεὺς**, ὁ «*Κύριος*» **Ἀπόλλων**, ὁ «*Κύριος*» **Διόνυσος** δὲν ἐσώθησαν ἐκ τῆς ἀπνε-

1) Ὁδύσσ. ι, 195 ἐ. Κατὰ τὸν μῦθον ἡ Θράκη ὠνομάσθη ἀπὸ τῆς Τιτανίδος Νύμφης **Θράκης**. Αὕτη ἐκ τοῦ **Διός** (ἀρ-δι ἀλβανιστί, ἡ ἀμπελος) ἐγέννησε τὸν **Βιθυόν** (bi-tin Σουμεριστί κατὰ τὸν φίλον Ἴ. Θωμόπουλον ὁ οἶνος).—2) **Σακελ. σ.** 178.

μηθείσης αὐτοῖς ἐν Θράκῃ τοιαύτης ἐπωνυμίας, οὔτε διὰ τοῦ ἵππου, ὅπου ἀνεβίβασεν αὐτοὺς ἡ θρακικὴ εὐσέβεια (ἴσως μόνον διὰ νὰ προλάβωσι νὰ φύγωσιν). ὁ λαὸς δὲν ἠσθάνετο πλέον τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν. ἡ γῆ ἐξηράνθη ἐκ τῆς ἀνομβρίας «ἀπέσβετο καὶ καλὸν ὕδωρ». Ἐπλησίαζε πλέον ὁ *Κύριος βασιλεὺς τῶν δυνάμεων*, «ὃ πρέπει δόξα τιμὴ καὶ προσκύνησις». εἰς αὐτὸν ἔπρεπε νὰ καταθέσῃ τὸ στέμμα τῆς θεότητος καὶ τῆς κυριότητος. Ὁ «*Κύριος*» «*Ἥλιος-Ἀπόλλων*» «οὐκ εἶχε καλύβαν, οὐ μάντιδα δάφνην», ἐθαμβώθη πρὸ τοῦ ἀνατέλλοντος *ἡλίου τῆς δικαιοσύνης* καὶ ἐξηφανίσθη «*χαμαὶ πέσε*» δαίδαλος ἀυλὰ» παραχωρήσας τοὺς λόφους καὶ τὰς σκοπιὰς εἰς τὸν ἄρματοδρόμον προφήτην τῆς Παλαιᾶς διαθήκης. Ὁμοίως ἡ «*Κυρία*» «*Ἥρα*», ἡ «*Κυρία*» «*Ἀρτεμις*» ὑποδέχονται τὴν Κυρίαν τοῦ οὐρανοῦ, τὴν ἄχραντον παρθένον, ἣτις ἐπιστοποίησε τὴν κυριολεξίαν τῶν ἐπιθέτων τούτων, ὧν τόσον ἀνίερος ἐγίνετο παρὰ τοῖς εἰδωλολάτραις χρῆσις. Αἱ «*Κυριαὶ*» «*Νύμφαι*» ἐγκαταλείπουν τὰ Νυμφαῖα, ὅτε ἐνεφανίσθη ἡ, *ἀνύμφευτος νύμφη*¹, τὰ

«*ἀγλαὰ δῶρα Καβείρων,*

χρησιμοὺς τ' ἀρρήτους νυκτὸς περὶ Βάκχου ἄνακτος,

Ἀἴμυρον τε ζαθέην, ἠδ' εἰναλίην Σαμοθρίκην»²,

καὶ τὰ σκοτεινὰ ἄντρα, ὅπου ἡ *Κυβέλη*, ἡ *μεγάλῃ μήτηρ*, ἡ *μήτηρ τῶν θεῶν*, ἀπεκάλυπτεν ἀπόρρητα τοῖς ἀνθρώποις μυστήρια, ἐξαφανίζονται πρὸ τῆς φωτεινῆς βηθλεεμίτιδος φάτνης, καὶ ἡ ὄντως μήτηρ τοῦ θεοῦ ἀντικαθίστησι τὴν φρυγίαν θεάν.

Ἴδου ἐν ὀλίγοις πῶς προΐδεάζομεν τὴν ἐν Θράκῃ ἐπενεχθεῖσαν μεταβολὴν καὶ μεταμόρφωσιν διὰ συγκρητισμοῦ τῆς ἀρχαίας θρησκείας πρὸς τὴν νέαν, εἰς ἣν ἡ Θράκη ἔδωκε καὶ τὸ ὄνομα³. Τὸ γεγονός τοῦτο εἶναι ὄντως ἀξιοσημείωτον, ὡς προφοιβάζον καὶ προεικονίζον τὴν ὑπὸ τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα νέαν τοῦ ἑλληνισμοῦ σταδιοδρομίαν. Ὁ χριστιανισμὸς ὅμως, ὅσα δὲν ἠδυνήθη νὰ μεταβάλη καὶ μετουσιώσῃ, ἀπέβαλεν ἐκ μέσου. Τοῦ *Ὁρφέως* ἡ μυστικοπαθὴς ποίησις καὶ ἡ συναρπάζουσα μουσικὴ,

1) Περί Νυμφῶν λατρευομένων ἐν Θράκῃ, βλ. Μ. Ἀποστολίδην ἐν «Θρακικοῖς», τόμ. Ε', σ. 52.—2) Ἀργοναυτ. Ὀρφικά 27—29.—3) Ὁ γραμματικὸς Θεόγνωστος ὑποστηρίζει, ὅτι ἡ λέξις *θρησκος* δέον νὰ ὑπογράφηται «*θρησκος* . . διὰ τοῦ ἡ γραφόμενον . ἔχει καὶ αὐτὸ τὸ ἀνεκφώνητον γέγονε δὲ παρὰ Θράξι—θράισκος καὶ τροπῇ τοῦ α εἰς ἡ θρησκος καὶ μετὰ συναίρεσιν θρησκος» *Craig and Anecd.* τόμ. Β', σ. 14, 31, ὅπερ ὁ Ζηκίδης ἐν τῷ Ὀρθογρ. λεξ. θεωρεῖ πλημμελές. Λέγει δὲ καὶ ὁ Πλούταρχος ἐν β. Ἀλεξάνδρου 2 «Πολλὰ ταῖς Ἑδωνίσι καὶ ταῖς περὶ τὸν Αἴμον Θρησσαις ὅμοια ὄρωσιν (οἱ Μακεδόνες), ἀφ' ὧν δοκεῖ καὶ τὸ θρησκεῦειν ὄνομα τοῖς κατακόροις γενέσθαι καὶ περιέργοις ἱερουργίαις».

»ὄς θῆρας καὶ δένδρα καὶ ἔρπετὰ καὶ πετεηνὰ
φωνῇ χειρῶν κοίμησεν ἁρμονίῃ»,

κατ' ἐπίγραμμα εὑρεθὲν ἐν Βερόη, προώριστο νὰ συνεχισθῇ διὰ τῶν μουσολήπτων καὶ θεοεικέλων Ρωμανῶν τῶν μελωδῶν, ὡς καὶ διὰ τῶν Ραιδεστηνῶν ψαλτῶν.

«Σίγησον, Ὁρφεῦ, ῥίπον, Ἐρμῆ, τὴν λύραν».

Τὰ διονυσιακὰ ὄργια καὶ τοὺς ἀνηθικούς τῶν Μαινάδων ὄργια-
σμούς διαδέχονται αἱ σεμναὶ μυστηριακαὶ τελετουργίαι καὶ ἀγια-
στικά ἱεροπραξίαι τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν¹.

Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι θρησκεία ἐξ ἀποκαλύψεως, ἥτοι θείας προελεύσεως, αὐτογενής, αὐτούσιος καὶ αὐτάρκης πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀφο-
ρᾷ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου, παρουσιάζει τὸ τελειότερον σύστη-
μα μὴ ἐπιδεόμενον ἄλλου πρὸς τὸν προκείμενον σκοπόν. Ὁ Χριστὸς
τὸν μὲν μωσαϊκὸν νόμον συνεπλήρωσεν ἀποκηρύξας ἐκείνας τῶν τυ-
πικῶν διατάξεων, ὅσαι δὲν συνεβιβάζοντο πρὸς τὸ εὐαγγελικὸν
πνεῦμα «τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας» κατὰ **Παῦλον**
(Ἐφεσ. 2,15), τὰ δὲ νόμιμα τῶν ἐθνικῶν ἠγγνόησε τελείως. Τάσιν τις
συμβιβαστικὴ ἀνεφάνη κατ' ἀρχὰς παρὰ τῷ κορυθαίῳ **Πέτρῳ**, ἀλλ'
εὗρεν ὀρθούμενον αὐτὸν τὸν ἀπόστολον τῶν ἐθνῶν: «εἰ σύ, Ἰουδαῖος
ὑπάρχων, ἐθνικῶς ζῆς καὶ οὐκ Ἰουδαϊκῶς, τί τὰ ἔθνη ἀναγκάζεις Ἰουδαί-
ζειν»; (Γαλ. 2,14). Ἀποδοκιμάζομεν καὶ ἡμεῖς μετὰ τοῦ μακ. **Ν. Πο-
λίτου** τοὺς λογίους Ἕλληνας, οἵτινες «κατ' ἀρχὰς ἀνέτις ὑπεχώρησαν
εἰς τὸν ταυτισμὸν παντὸς ἀρχαίου ναοῦ πρὸς τοὺς χριστιανικούς καὶ ἀνε-
κάλυπτον πλείστας ὁμοιότητας τῶν σεβομένων ἁγίων πρὸς τοὺς ἀρχαίους
θεοὺς ἢ ἡρώας»²). Ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἐγνώριζε τοιοῦτους συμβιβα-
σμούς προδιδόντας ἀδυναμίαν, ἐνῶ διὰ τῆς ἀποστροφῆς πρὸς πᾶν τὸ
ὀθνεῖον ἐπιστοποιεῖ περιφανέστερον τὴν ὑπεροχὴν τοῦ νέου θρησκευ-
ματος καὶ τὸ πρὸς ἀντίστασιν ἀνίσχυρον τῶν ψευδωνύμων θεῶν. Ὁ
ἀπολογητὴς **Τατιανὸς** δριμὺν ἔγραψε «Πρὸς Ἕλληνας λόγον», ἵνα ἀπο-

1) Βλ. C a c a u b o n u s, De rebus sacris et ecclesiasticis exercitationes XVI 1164, ὅστις συσχετίζει τὰ τῆς ἐκκλησίας μυστήρια πρὸς τὰ ἑλληνικὰ καὶ ἀπο-
δεικνύει ὄρους, ἰδέας καὶ τελετὰς προερχομένας ἐξ ἐκείνων καὶ A. L o i s y, Les
mystères payens et le mystère chrétien, Paris 1930. G. A n r i c h, Das antike
Mysterieuwesen in seinem Einfluss auf das Christentum, Göttingen 1894. ἄλλα βλ.
παρὰ Π ο λ ί τ η ἐν τῇ κατωτ. πραγματείᾳ.—2) Περὶ τῆς τοπογραφικῆς σημα-
σίας τῶν ἐκκλησιῶν ἐν Ἑλλάδι πρὸς ἀναγνώρισιν ἀρχαίων ἱερῶν, ἀνακοίνωσις
γενομένη εἰς τὸ . . . εἰς Ρώμην συνεληθὸν τρίτον διεθνὲς ἀρχαιολ. συνέδριον
1913) ἐν τόμ. Δ' Λαογρ., σ. 14.

δειξῆ αὐτοῖς ἐπὶ σοφίᾳ ἐναβруνομένοις, ὅτι οὐδὲν κέκτηνται ἴδιον, ἀλλὰ τὰ πάντα παρὰ τῶν βαρβάρων παρέλαβον· «ποῖον γὰρ ἐπιτήδευμα παρ' ὑμῖν τὴν σύστασιν οὐκ ἀπὸ τῶν βαρβάρων ἐκτήσατο;» διετείνετο λέγων¹⁾. Τὸ αὐτὸ ὅμως ἠδύνατο ν' ἀντιστρέψῃ καὶ Κέλσος τις πρὸς χριστιανούς, ἐὰν οὗτοι ἀνεπιφυλάκτως υἰοθετώσι τὰ ξένα καὶ παρουσιάσωσιν αὐτὰ ὡς ἴδια.

Παρ' ὅλα ταῦτα οὐδεὶς δύναται ν' ἀρνηθῆ τὸ δικαίωμα, ὅπερ κέκτηται ὁ θρησκευολόγος πρὸς καθορισμὸν τῶν στοιχείων ἐκάστης θρησκείας. Οὗτος δὲ ἀνακαλύπτει πολλὰ λείψανα ἐκ τῆς ἀρχαίας λατρείας, ἅπερ λεληθότως παραμένουσιν εἰσέτι παρὰ τῷ λαῷ (καὶ ἔστω ὡς παράδειγμα ἡ συμπαθητικὴ μαγεία), ὅπου δὲν εἰσέδυσεν ἄπλετον τὸ φῶς τοῦ εὐαγγελίου, καὶ ἄλλα διατηρηθέντα ὡς οὐκ ἀπόδοντα πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ τοῦτο μάλιστα συμβαίνει διὰ τὴν φιλοσοφίαν, ὡς γράφει ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς **Ἰουστινός** «Χριστιανὸς εὐρεθῆναι καὶ εὐχόμενος καὶ παμμάχως ἀγωνιζόμενος ὁμολογῶ, οὐχ ὅτι ἀλλότρια ἐστὶ τὰ Πλάτωνος δόγματα τοῦ Χριστοῦ». πάντες παραλείπουσι τὰ κατωτέρω) «ἀλλ' ὅτι οὐκ ἔστι πάντῃ ὅμοια, ὅσπερ οὐδὲ τὰ τῶν ἄλλων, Στωϊκῶν τε καὶ ποιητῶν καὶ συγγραφέων ἕκαστος γάρ τις ὑπὸ μέρους τοῦ σπερματικοῦ θείου λόγου τὸ συγγενὲς καλῶς ὁρῶν ἐφθέγγετο»²⁾. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ **Πολίτης** δὲν ἀρνεῖται τελείως τὴν ὑπαρξιν ἑλλην. στοιχείων ἐν τῇ ἡμετέρᾳ θρησκείᾳ «Ἡ δὲ καὶ μετὰ τέλειον ἐκχριστιανισμὸν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ διατήρησις δοξασιῶν καὶ νομίμων τῆς ἀρχαίας θρησκείας δὲν προέρχεται βεβαίως ἐκ σκοπίμου συμβιβαστικῆς πολιτικῆς τῆς ἐκκλησίας. . ἀλλ' ἐκ τῆς δυνάμεως τῆς συνηθείας καὶ τῆς βαθείας ἀποτυπώσεως εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ λαοῦ θρησκευτ. παραστάσεων, τὰς ὁποίας οὐδὲν ἴσχυσε νὰ ἐξαλείψῃ. Ἐνεκα τούτου ἔχομεν ὑποκαταστάσεις ἀγίων εἰς ἀρχαίας θεότητας...»³⁾.

Οἱ ἀρχαῖοι Θραῖκες διακρίνονται οὐ μόνον διὰ τὴν ἐμμονὴν εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐξελαττεον αὐτὰς δι' ὀργιαστικῶν θιάσων, οἵτινες διὰ διαφόρων τελετῶν παρίστων τὰ πάθη τοῦ **Διονύσου** καὶ ἄλλα παρόμοια. Λείψανον τούτων εἶναι τὰ **Ἀναστενάρια** τῆς σήμερον καὶ οἱ κλήδωνες περὶ ὧν πολλὰ

1) Oratio ad Graecos, edidit J. C. Th. Otto, Jenae 1851, ἐν ἀρχῇ.—2) Ἀπολογία β' ὑπὲρ χριστιανῶν σ. 101 B, ἔκδ. Βενετίας. Ταῦτα περίπου φρενεῖ καὶ ὁ Ὠριγένης: «Ταῦτα λέλεκταί μοι οὐ προσφιλονεικοῦντι μὲν τοῖς καλῶς καὶ παρ' Ἑλλησι νενοημένοις, οὐδέ κατηγοροῦντι τῶν ὑγιῶν δογμάτων, βουλομένῳ δὲ πορραστῆσαι, ὅτι καὶ τούτων ἔτι μείζονα καὶ θεϊότερα λέλεκται μὲν παρὰ τοῖς θεοῖς πατράσι, προφήταις τοῦ θεοῦ καὶ ἀποστόλοις τοῦ Ἰησοῦ». Κατὰ Κέλσου VII, Migne IA', 1492 B.—3) Ἐνθ. ἀνωτ. σ. 21.

λά ἔχουσι γραφή¹. Αἱ ὀργιαστικαὶ αὐταὶ τελεταὶ ἔχουσι πάτρωνας ἀγίους τῆς ἐκκλησίας. Εἶναι μεγάλη ἡ περὶ τὰ τοιαῦτα συμβιβαστικὴ καὶ διαπλαστικὴ ἱκανότης τοῦ θρακικοῦ λαοῦ. ἵνα συμβιβάσῃ π. χ. τὰς περὶ τοῦ *Θρακὸς ἱππέως* παραδόσεις πρὸς τὸν ἅγιον *Γεώργιον* ἐπενόησε τὸν θρύλον τῆς δρακοντοκτονίας, μεταφέρων καὶ ὄλην τὴν ἀνεκδοτολογίαν πρὸς τὸν νέον ἥρωα. *Οὐδαμοῦ γῆς ἐλληνικῆς ἀνεμίχθη τοσοῦτον ὁ χριστιανισμὸς ἐν ταῖς συνηθείαις καὶ τῇ λαογραφίᾳ ὅσον ἐν Θράκῃ*², διὸ καὶ ἐγράψαμεν ἴδιον περὶ τῶν θρησκευτικῶν λαϊκῶν παραδόσεων κεφάλαιον.

*Ἡ θρησκεία κατὰ ταῦτα δὲν εἶναι θεωρία πλέον, εἶναι πράξις κτῆμα τοῦ λαοῦ, ὅστις ζῆ καὶ κινεῖται ἐν αὐτῇ καὶ συνωδὰ ταύτῃ ἐνθουμίζει πᾶσαν βιωτικὴν ἐνέργειαν*³. Δὲν εἶναι μόνον ὠρισμένοι τάξεις ἐν Θράκῃ, αἵτινες ὡς ἐκ τῆς μορφώσεως εἴτε ἐξ ἀνατροφῆς παρουσιάζονται θρησκευόμεται, ὡς γενικῶς συμβαίνει, ὥστε ἡ θρησκεία νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὸν ἐγκέφαλον ὠρισμένων ἀτόμων, οἱ δὲ λοιποὶ ἐνθουμοῦνται αὐτήν, ὅταν πηγαίνωσι (καὶ ἂν πηγαίνωσι) εἰς τὴν ἐκκλησίαν, εἶναι τὸ σύνολον. Αὐτὸ εἶναι τὸ πολύτιμον συμπέρασμα, οὗ ἕνεκα οὐκ ὀλίγα ἐγ-

1) Περὶ τῆς περιέργου ταύτης ὀργιαστικῆς λατρείας ἀπὸ τοῦ Χ ο υ ρ μ ο υ ζ ι ἄ δ ο υ ἠσχολήθησαν πολλοὶ ἡμέτεροί τε καὶ ξένοι μεταβάντες ἐπὶ τόπου εἰς τὸ χωρίον Κωστή τῆς Ἀγαθουπόλεως, ὅπου εἶναι τὸ κέντρον. Τελευταῖοι ἐδημοσίευσαν ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ τοῦ θρακικοῦ., θησαυροῦ, τόμ. Ε', 1938-1939, Ἀθῆναι, ὁ Κ ω ν. Κ ο υ ρ τ ῖ δ η ς, Τ' ἀναστενάρια.. ἡ διονυσιακαὶ παραδόσεις εἰς τὴν Θράκην καὶ οἱ Β. Δ ε λ η γ ι ἄ ν ν η ς καὶ Δ. Π ε τ ρ ὀ π ο υ λ ο ς (σ. 90—5, 129—141). Πλήρη βιβλιογραφίαν περὶ τῶν ἀναστεναρίων εὐρίσκει ὁ βουλόμενος ἐν τῷ Β' τόμῳ τῆς ἡμετέρας *Ἱστορικῆς βιβλιογραφίας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐν Ἑλλάδι*, Ἀθῆναι 1911 (βλ. Εὐρετήριον κυρίων ὀνομάτων καὶ εἰς τὸν Γ' τόμον ἤτοι τὴν Κ λ ε ῖ δ α ῖ ἡ ς Ἱ σ τ ο ρ. β ἰ β λ ι ο γ ρ α φ ῖ α ς, ἐν λέξει ἀστενάρια). Πάντες διατείνονται, ὅτι πρῶτος ἐγράψε περὶ αὐτῶν ὁ Χ ο υ ρ μ ο υ ζ ι ἄ δ η ς. ἡμεῖς ὅμως ἀπεδείξαμεν (αὐτ. σ. 406) ὅτι ὁ ἀοίδιμος Ἀγιορείτης Νικόδημος περιγράφει διὰ βραχέων τὴν εἰδωλολατρικὴν ταύτην τελετήν, καθ' ἣν οἱ χριστιανοὶ ὡσάν παράφοροι μεθυσμένοι καὶ δαιμονισμένοι κτυπῶντες πότε εἰς ἓνα μέρος καὶ πότε εἰς ἄλλο καὶ προμαντεύοντες κάποιά τινα ἢ φανερόντες πράγματα κεκρυμμένα· διατί αὕτη ἦτον μία πλάνη παλαιὰ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐσήκωναν παρομοίως τὰ εἶδωλά των (ὅπως αἱ ἀναστενάρεις τὰς εἰκόνας) εἰς τοὺς ὧμους των...» Χρησιμοποιεῖται τῶν χριστιανῶν. Ἐρμούπολις 1838, σ. 197 ἐ. τάσσει δὲ τὸ ἔθος τοῦτο μεταξὺ τῶν διαφόρων μαγειῶν τοῦ ἑλλήν. λαοῦ.—2) Π.χ. ἐν Θράκῃ τὸ Λαϊκὸν ἑορτολόγιον ἢ μηνολόγιον δὲν ἀναγράφει ἀπλῶς τοὺς ἀγίους τῆς ἡμέρας, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔργα, γεωπονικά, ναυτικά, βιοτεχνικά κτλ. ἅπερ ἀρμόζει νὰ ἐκτελῶνται καθ' ἑκάστην. Εἶναι ὅπως τὰ Γεωργικὰ ἡμερολόγια, ἀλλὰ γενικώτερα καὶ συνδεόμενα πρὸς τοὺς

κεφαλικά κατηναλώσαμεν κύτταρα, ἀνερευνήσαντες ποικίλα λαογραφικά κείμενα καὶ συγκρίναντες τὰ ἀρχαῖα πρὸς τὰ νέα καὶ σχετίσαντες ταῦτα πρὸς τὰς παραδόσεις ἄλλων χωρῶν πρὸς καθορισμὸν τῆς γενέσεως καὶ προελεύσεως αὐτῶν. Οὕτω ἐνομίσαμεν, ὅτι ἀνταποκρινόμεθα, ἐκκλησιαστικὴν τοπικὴν σχεδιάζοντες ἱστορίαν, πρὸς τὰς μεγάλας ἀξιώσεις τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης. Κατὰ ταῦτα δὲν ἀρκεῖ ν' ἀναγράψῃ τις ἀπλῶς τὰ γεγονότα καὶ περιπετείας μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ γενεσιουργικά αἴτια καὶ τὴν βαθμιαίαν ἐξέλιξιν καὶ διαμόρφωσιν τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν, παριστῶν τὴν πραγματικὴν εἰκόνα τοῦ θρησκευομένου λαοῦ. Κατὰ πόσον ἐπετύχομεν, ἄλλοις ἀπόκειται νὰ κρίνωσιν.

Ἄλλη ἀπόδειξις τῆς θρησκευτικότητος καὶ τῆς ἐξαιρέτου πνευματικῆς κινήσεως τῶν Θρακῶν εἶναι, ὅτι ἐνταῦθα ἐπεπόλασαν πολλοὶ αἱρέσεις, αἵτινες ἐσώζοντο μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τῆς βυζ. αὐτοκρατορίας. Ἐν Θράκῃ οἱ Ἄρειανοὶ μετὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν εἶχον τὴν ἰσχυροτέραν μερίδα, διὸ καὶ βλέπομεν μητροπολίτας Ἑρακλείας ὡς ἀρχηγούς τῆς αἱρέσεως. Οὕτως ἔδραν εἶχον ἐνταῦθα οἱ **Παυλιανοί**, παραφυὰς τῶν Μανιχαίων, ἀπὸ **Παύλου τοῦ Σαμοσατέως** ἔχουσα τὴν ἀρχήν. Οἱ **Μασσαλιανοὶ** ἢ Ἐνθουσιασταὶ εἶχον κέντρον τὸ Παπίκιον ὄρος ἤτοι τὴν Ρίλαν, ὅπου ἐπὶ Βυζαντινῶν ὑπῆρχον σεμνεῖα καὶ φροντιστήρια μοναχῶν διακρινομένων ἐπὶ αὐστηρότητι βίου, ὡς βλέπομεν ἐν τῷ βίῳ **Μαξίμου τοῦ Κανσοκαλυβίτου**¹⁾. Ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς Θράκης, ὡς σκληρῷ τόπῳ ἐξορίας, ἀπεστάλη ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας **Θεοδόσιος**, ὡς μονοφυσίτης μετὰ τῆς συνοδίας καὶ

ἀγίους. καὶ οἱ μῆνες αὐτοὶ ἔχουσι θρησκευτικὰ ὀνόματα ἤτοι Σταυρὸς ἐν Πετροχωρίῳ (Τζαχῆλι) λέγεται ὁ Σεπτέμβριος (Θρακικὰ Θ', σ. 341), Ἀἰ Δημήτρις ὁ Ὀκτώβριος, Ἀἰ Ἀνδρέας ὁ Νοέμβριος (αὐτ. 343), Κυριακὴ τὸ λουλούδι ἢ Σταυροπροσκύνησις (σ. 315) κτλ. Μεταξὺ Λούπιδας καὶ Περιστάσεως κατὰ Δράκον (Θρακικὰ σ. 91) ὑπάρχει μεταλλικὸν ἰσματικὸν ὕδωρ ὅπερ ὁ λαὸς ἀφιέρωσε εἰς τὴν Ἐλεημοσύνην, νεοδαμῶδη θεάν. Μετὰ τοὺς ἀρχαίους Ἀθηναίους οἱ Θρακικοὶ χριστιανοὶ ἐμφανίζονται λίαν φιλέοργοι, ὅσον καὶ δραστήριοι καὶ φιλόπονοι γεωπῶνοι. ἐκάστη κοινότης ἐτέλει κατ' ἔτος τὴν πάνδημον καὶ δημοτελεῖ θρησκευτικὴν ἔν τισι δὲ καὶ ἐμπορικὴν πανήγυριν, ὧν αἱ σπουδαιότεραι τοῦ ἀγίου Γεωργίου ἐν Ἑρακλείᾳ, τῆς Παναγίας (8 Σεπτεμβρίου) ἐν Σηλυμβρίᾳ, τῆς ἀγίας Παρασκευῆς (παλαιότερον) ἐν Ἐπιβάταις, εἰς ἃς εὐλαβεῖς προσκυνητοὶ πανταχόθεν καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς Βασιλευούσης συνέρπον.

1) Εὐλογίου Κουρίλα Λαυριώτου. Ἱστορία τοῦ ἀσκητισμοῦ, Ἀθωνίται, τόμ. Α'. Θεσσαλονίκη 1929, σ. 103-4, 110, Acta patriarci. Miklosich - Mülller, τόμ. I, σ. 296 ἐ. Περί Παυλικιανῶν βλ. Σαμοθρ. 272. καὶ Μολ. 619 κείνται 12 χωρία περί τῆς Ἐκκλ. ἤδη παπισταί.

τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ (ἐπίσκοποι πολλοί) β(0) ἐν ὄλω, «εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ἡμέρας εἰς κάστρα καλούμενα Δέρκος» ¹⁾).

Ἐν Θράκῃ ἀναφαίνεται κατὰ τὸν Δ΄ αἰῶνα ἡ αἵρεσις τῶν *Κολλυριδιανῶν*, ἀποδιδόντων τῇ Θεοτόκῳ θείαν λατρείαν ²⁾ οἵτινες ὑπὸ διάφορον ὄνομα διεδίδουν τὰς πλάνας τῶν *Μανιχαίων* ³⁾. Ἐνῶ ἐν τῇ Ἀνατ. Θράκῃ ἐπλεόναζον οἱ Ἀρειανοὶ πρὸς βορρᾶν ἦσαν Ὁρθόδοξοι. Κατὰ τὴν συγκροτηθεῖσαν ἐν Σαρδικῇ σύνοδον (342) ὁ *Μ. Ἀθανάσιος* ὑπεδέχθη μετ' εὐλαβείας ἐν Ἀδριανουπόλει καὶ ἐξαίρει τὴν εὐσέβειαν τῶν κατοίκων ἀναδειξάντων καὶ δέκα μάρτυρας ὑπὲρ τοῦ δόγματος τῆς Νικαίας ⁴⁾ Κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα ἀνεφύη αἵρεσις ἐνταῦθα περὶ παραδείσου τῆς ψυχῆς. τὸν δὲ ΙΗ' μετέδωκεν ὁ ἀσκητῆς *Παντελεήμων* τὰς περὶ συνεχοῦς μεταλήψεως καὶ μνημοσύνων ἔριδας τοῦ Ἄθωνος, οἱ δὲ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ὠνομάσθησαν (μόνον ἐδῶ) καὶ *θεοσοφισταὶ* ἢ *θεοφώτιστοι*, ὡς βλέπομεν εἰς τὴν συνοδικὴν καταδίκην αὐτοῦ ἐπὶ Γ α β ρ ι ή λ, τῷ 1807, οἵτινες ἐξηκολούθουν διδάσκοντες καὶ τῷ 1841, ὅτε ἠναγκάσθη τὸ πατριαρχεῖον νὰ ἐκδώσῃ ἀφορισμόν. Οὗτοι ἐν Ἀθῶ ὠνομάζοντο *Κολλυβάδες* (διὰ τὰ κόλλυβα=μνημόσυνα, οὗ ὄρου ἀγνοεῖ τὴν σημασίαν ὁ κ. *Κονιδάρης* (ἐνθ' ἀνωτ. σ. 311). Οὕτως ἡ Ἀδριανούπολις, ἣτις «τὰ μὲν δευτερεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔχει, τὰ πρωτεῖα δὲ πασῶν τῶν κατὰ τὴν Δύσιν πόλεων ἀρμοζόντως ἀύχει» ⁵⁾, συνέχισεν ἐπὶ πολὺ τὰς βυζ. παραδόσεις καὶ παρουσίασεν μεγάλην πνευματικὴν κίνησιν καὶ ὑπῆρξεν ὁ θεματοφύλαξ τῶν περὶ ἀπελευθερώσεως τοῦ γένους παραδόσεων, ὡς διεξοδικῶς ἀνεπτύξαμεν ἐν εἰδικῇ μονογραφίᾳ ⁶⁾.

Ἡ τῶν μητροπολιτῶν Ἡρακλείας ἱστορία ἐν μέρει εἶναι ἱστορία τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, δι' ἣν κατεῖχον οὗτοι τὴν ἐξέχουσιν τοῦ *πρωτοθρόνου* θέσιν ἐν τῷ Συνταγματικῷ «*ὑπέριμος τῶν ὑπετίμων καὶ ἔξαρχος πάσης Θράκης καὶ Μακεδονίας*». Εἰς ἅπαντα τὸν χρόνον ὁ Ἡρακλείας, εἰς τῶν πρωτοθρόνων τριῶν γερόντων, διετήρησε σεβαστὰ καὶ ἀμείωτα τὰ *παλαιγενῆ προνόμια* ἐπὶ τοῦ οἴκου-

1) Διήγησις Ἰωάννου Ἐφέσου, Θρακικά, τόμ. Ε'. σ. 218.—2) Ἐπιφ. περὶ αἰρ. οζ', 257 ἐ.—3) Βλ. Κοντογ. Ἐκκλησ. ἱστορ. Α', σ. 623.—4) Περὶ τῆς συνόδου 25, Ἀπολογία πρὸς Κωνσταντῖνον 4 βλ. Κονιδάρεν, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 307.—5) Μανουήλ Κορίνθιος, βλ. Εὐλόγιου Κουρίλα Λαυριώτου, Ὁ ἅγιος Στέφανος ἐν Ἀδριανουπόλει, Θρακικά τόμ. ΣΤ', σ. 250, σημ. 2.—6) Θεόκλητος Ὁπολυεῖδης (ὁ λεγόμενος Ἀγαθάγγελος καὶ τὸ Λεύκωμα (1731—33) αὐτοῦ ἐν Γερμανίᾳ (ἐξ ἀνεκδότου κώδικος). Ὁ φιλελληνισμὸς τῶν Γερμανῶν, Ἀθῆναι 1935, σ. ια', 306 (ἀνάτυπον ἐκ τῶν Θρακικῶν τόμων Γ'—Ζ' 1932—1935.

μενικοῦ πατριάρχου χειροτονῶν (εἰμὴ ἦν ἐπίσκοπος) καὶ ἐγκαθιδρύων αὐτόν, ἐνδυόμενος ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ βήματος, ὁσάκις συνελιτούργει αὐτῷ καὶ ἱστάμενος ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου. Καὶ ὁμοίως ἐπισημως ἀνεκοινώθη εἰς τὴν ἀτθίδα ἀκαδήμειαν καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τοῖς Πρακτικοῖς περὶ «ἀσυστάτων προνομίων τοῦ Ἑρακλείας»! «Θοῦ, Κύριε, φυλακὴν τῷ στόματί μου».

Ἔνεκα τοῦ λόγου τούτου καὶ ὡς πλησιόχωρος ὁ Ἑρακλείας ἦν συνήθως ἐνδημῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ παρήδρευεν ἐν τῇ ἱερᾷ Συνόδῳ· διὸ καὶ συχνότατα συναντῶμεν αὐτὸν ὑπογεγραμμένον εἰς τὰς ἐπισήμους πράξεις. Καὶ ἐν ταῖς οἰκουμενικαῖς δὲ συνόδοις σπουδαίαν συμμετοχὴν ἐλάμβανε καὶ προήδρευεν ἐν ἀπουσίᾳ πατριάρχου, ὡς ὁ *Παῦλος* ἐν τῇ Ἀ' μετὰ τὴν ἀποχώρησιν *Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου*. Ὁ λόγος αὐτοῦ ἦν νόμος ἐν τῇ συνόδῳ καὶ μεγάλως ἴσχυε παρά τε τοῖς αὐτοκράτορσι καὶ τοῖς Σουλτάνοις ἔπειτα. Πολλοὶ ἀνήλθον εἰς τὸν Οἰκουμ. θρόνον, ἀφοῦ ἀπὸ τοῦ 12' αἰῶνος ἦν πλέον κάτοικος Φαναρίου ὁ Ἑρακλείας, ἔχων καὶ ἴδιον κατάλυμα, ὅτε διὰ τὴν διακυβέρνησιν τῆς ἐπαρχίας προσέλαβε βοηθὸν ἐπίσκοπον. Τότε οὗτος μετὰ τῶν ἄλλων πρωτοθρόνων, τοῦ Καισαρείας καὶ Ἐφέσου, προσλαβόντες καὶ τὸν Νικαίας καὶ Κυζίκου ἀπετέλεσαν τὴν πεντάδα τῶν ἐφόρων διὰ τὰ λίαν ἀυξηθέντα τοῦ πατριαρχείου αὐλικὰ χρέη καὶ εἶχον διανείμει εἰς ἑαυτοὺς ὅλους τοὺς λοιποὺς ἀρχιερεῖς εἰς ἐφορευομένους. Ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐπαρχίαν αὐτοῦ ὁ Ἑρακλείας ὑπῆρξεν εὐεργετικώτατος. αὕτη ἐφημίζετο ἐπὶ πλούτῳ καὶ εὐνομίᾳ ἔχουσα ἐξαίρετον πολιτισμὸν καὶ ἐμπόριον καὶ βιομηχανίαν, ὀφειλόμενα εἰς τὴν διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας διαπαιδαγώγησιν. Ἡ ἐπαρχία Ἑρακλείας εἶχεν ἀνθούσας καὶ τελείως ὀργανωμένας κοινότητας, αἵτινες διὰ τῶν φιλανθρωπικῶν καὶ κοινωφελῶν ἰδρυμάτων καὶ διὰ τῶν ἀγαθοεργῶν καὶ φιλοπτώχων ἀδελφοτήτων ἀπέδειξαν ζῶσαν τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ ἐν ταῖς καρδίαις τῶν πιστῶν. Λέσχαι, φιλεκπαιδευτικοὶ σύλλογοι ἐκδιδόντες τὰς Ἐπετηρίδας αὐτῶν, μουσεῖα καὶ ἐν ἐκάστη σχεδὸν κοινότητι βιβλιοθηκαὶ ἐμαρτύρουν τὴν πνευματικὴν αὐτῶν κίνησιν καὶ τὸν ἑλληνοχριστιανικὸν πολιτισμὸν, οὗ ἐτάχθη θεματοφύλαξ ἡ γεραρὰ ἐπαρχία τῆς Ἑρακλείας

Συγκεκριμένην ἰδέαν περὶ προόδου ἐν ταῖς τουρκοκρατουμέναις χώραις ἠδύνατό τις νὰ λάβῃ ἐκ τῆς καταστάσεως τῶν σχολείων, ἀτινα διανοίγουσι τὰς λεωφόρους τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἐπειδὴ ἡ ἐκπαίδευσις τότε διετέλει ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς ἐκκλησίας δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ εἴπωμεν, ὅτι *ἡ θεραπεία τῶν Μουσῶν εἶναι ἀγλαῶς*

*καρπὸς τῆς ἀγίας ἡμῶν θρησκείας*¹⁾). Παρὰ τὸν ναὸν ἀνηγείρετο καὶ τὸ σχολεῖον. Ναὸς λοιπὸν καὶ σχολεῖον οἱ δύο ὀφθαλμοί, δι' ὧν βλέπει τις τὸ ἀληθινὸν φῶς. τὸ δίτροχον καὶ εὐδρομον ἄρμα, δι' οὗ διεισδύει τις εἰς τὰς πνευματικὰς σφαίρας. Πείθεται τις, ὅτι τὸ δένδρον τῆς παιδείας ἐπιμελῶς ἐκαλλιεργεῖτο ἐν Θράκῃ διερχόμενος τοὺς τόμους τοῦ Ἑλλην. φιλολ. Συλλόγου, καὶ τὴν Επετηρίδα τοῦ Θρακ. φιλεκπαιδευτ. Συλλόγου²⁾. Τοιοῦτος Σύλλογος ἐλειτούργει καὶ ἐν Ραιδεστῷ³⁾. Δὲν ἦτο λοιπὸν μόνον ὠραία καὶ εὐφορωτάτη ἡ χώρα αὕτη ἣν ἀπηθανάτισεν ἡ λύρα τοῦ Ὁρφέως καὶ Μουσαίου ἀλλὰ καὶ ἑστία λογίων καὶ ἐπιστημόνων καὶ διασήμων ἀνδρῶν⁴⁾. Ἡ Ἑράκλεια ἐγέννησε τὸν οἰκ. πατριάρχην *Διονύσιον Δ'*, (1671 — 1673) Μουσελίμην καταγόμενον ἐκ Κομνηνῶν. τελευταῖος († 1712) τῆς ἐστεμμένης ταύτης βυζαντινῆς οἰκογενείας φέρεται, τὸν *μεμνησόμενον καὶ πολύγλωσσον* Δρύστρα *Ἱερόθεον* τὸν γνωστὸν ἐκ τῆς εὐρείας αὐτοῦ ἀλληλογραφίας πρὸς τὸν *Χρῦσανθον* Ἱεροσολύμων. Οὗτος *Ἰωάννης Κομνηνός* πρὶν χειροτονηθῆ εἶναι συγγραφεὺς τοῦ «Προσκυνηταρίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους» καὶ ἄλλων συγγραφῶν Ἐλέγετο *Μόλυβδος*, πρὶν ἢ ἀνακτῆσθαι τὴν νέαν ἐπωνυμίαν, ὅτε ἔγραψε σπουδάζων ἔτι εἰς τὴν περιώνυμον Σχολὴν τοῦ Βουκουρεστίου «*Ἐγκώμιον πρὸς τὸν υἱὸν Δοῦκα τοῦ αὐθέντου*» ἐκ μέρους καὶ τῶν ἄλλων φοιτητῶν προσφωνήσας αὐτῷ. Ὁ λόγος εἶναι διηθητισμένος πάσαις χάρισι καὶ τῷ ρητορικῷ ὕψει προφοιβάζει τὸν διαπρεπεῖ ἑλληνιστὴν, διὸ καὶ ἐκ κώδικος τῆς Μεγίστης Λαύρας δημοσιεύομεν

1) Τοῦτο ἐπικυροῦται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι οἱ ἐξομώσαντες Ἕλληνες καὶ Ἀλβανοὶ εὐρίσκονται εἰς μειονεκτικὴν κατάστασιν, καίτοι ζῶσιν ὑπὸ καλλιτέρας ἢ οἱ Χριστιανοὶ συνθήκας.—2) Ἔτος Α' 1872-3, Κ)πολις 1873. Διὰ τὴν ἀνατολ. Θράκην ἔπιθι τὰ Θρακικὰ τοῦ Εὐστρ. Δράκου.—3) Οὗτος ἐξιδίδου τὴν Ἐπετηρίδα. βλ. τὸν λαμπρὸν πανηγυρικὸν τοῦ σχολάρχου Κ. Τσαοῦση Βάγια 1874—4) Ἰφικράτης Κοκκίδης καθηγητῆς ἀστρονομίας Ἑθν. Πανεπ. ἐκ Γάνου καὶ ὁ γυμν. I. Παντούρης. Ἱερόθεος πατρ. Ἀντιοχείας καὶ ὁ Κ)πόλεως Καλλίνικος Α' ἐκ Χώρας, Ἀναστ. Χουμουζιάδης καθηγ. Μεγ. τοῦ γένους Σχολῆς ἐκ Μετρῶν, Ἰω. Λεοντόπουλος διδάσκαλος τοῦ Γένους ἐκ Πλατάνου, ὁ Ἀρ. Κουρτίδης ἐκ Μυριοφύτου, Δημ. Ροῦσος καθ. Βουκουρεστίου ἐκ Περιστάσεως, Χρῦσανθος ὁ Προύσης, Μάξιμος ὁ Καλλιπολίτης, Διονύσιος ὁ ῥήτωρ, Ἰω. Καρυοφύλλης ἐκ Καλλιπόλεως ὁ μουσικοδιδάσκαλος, ὁ Ἀμασειας Ἀνθιμος, ὁ Χρυσόστομος Ἀθηνῶν ἐκ Μαδύτου, ὁ Ἐλευθερουπόλεως Σωφρόνιος Σταμούλης καὶ ὁ Γερμανὸς Στρινόπουλος ὁ Θατείρων ἐν Εὐρώπῃ πατριαρχ. ἔξαρχος, ἐκ Σηλυμβρίας κτλ.

κατωτέρω. Καὶ ἡ Ραιδεστός ἔχει νὰ ἐπιδείξη Ἄνθιμον τὸν Ἐπατριάρχην Κηπόλεως καὶ τὸν Ἱεροσολύμων Ἀθανάσιον Ἐ' καὶ τὸν κράτιστον τοῦ Ἑλληνος λόγου ἀντιπρόσωπον, τὸν μητροπολίτην Ἀθηνῶν (1785—7) Ἀθανάσιον Μιχαήλ. Οὗτος διαμένων εἰς τὸ κλεινὸν τῆς Παλλάδος ἄστυ καὶ ὡς ὑμήττειος μέλισσα ἀνθοκλογήσας ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ λειμῶνος συνέθετο θαυμασίως εἰς Περικλείον ὕφος τὸ «*Πατρίδος ἐγκώμιον*», δι' ἐπικλήσεως ὁμηρικῆς προκύπτων :

*Ἔσπετε νῦν μοι μοῦσαι Ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι·
ὕμεις γὰρ θεοὶ ἐστε, πάρεστε τε ἴστε τε πάντα·
ἡμεῖς δὲ κλέος οἶον ἀκούομεν, οὐδέ τι ἴδμεν,
ὅσαι θ' ἐστίαί τοῦ νῦν Ραιδεστοῦ τελέθουσι.
πληθὺν δ' οὐκ ἐγὼ μυθήσομαι, οὐδ' ὀνομήνω,
οὐδ' εἴ μοι δέκα μὲν γλῶσσαι, δέκα δὲ στόματ' εἶεν,
φωνὴ δ' ἄρρηκτος, χάλκεον δὲ μοι ἦτορ ἐνείη!*

Οὐδεὶς πώποτε ἐκπρεπέστερον τῆς ἑαυτοῦ πάτρης ἔπαινον ἔγραψεν. Ἐκ τούτου δὲ *διδασκόμεθα περὶ τῆς ἀπιστεύτου ἀκμῆς τῆς μητροπόλεως τοῦ ἁγίου Ἑρακλείας*, μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν λεπτομερειῶν «*Τίς γὰρ ἑτέρα, λέγει, οἶων αὕτη καλλίστων τε καὶ μεγίστων βαλανείων ἔτυχεν; ὧν δὴ . . . τὰ ἐκτὸς οὗτος ἐκκαίειν, ὥστε μήτε τῶν πάντων λεπτῶν ἱματίων τοῦνδυμα μήτ' ἄλλο τι, ἢ γυμνὸν τὸν προσιόντα ἀνέχεσθαι; ἢ τίς ἑτέρα τῶν πρὸς ξενίαν μεγίστων καταγωγῶν αὐτῆς ἢ πηγῶν πολυχευμόνων καὶ ὑδάτων τοσοῦτων τε καὶ τοσοῦτων ἡδέων καὶ προσηνῶν; οὐδεμία δὴπου παρὰ ταύτην*» 1).

Τὸν πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα διακαῆ ζῆλον μαρτυροῦσι τὰ καλλιμάρμαρα ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα. Ἐκάστη κοινότης ἀνθημιλλᾶτο νὰ ὑπερβάλῃ τὴν ἄλλην· ὁποῖα εὐγενῆς φιλοδοξία! Ἐκάστη ἐνεκαυχᾶτο ἐπὶ τοῖς μεγάλοις εὐεργέταις. αἱ Ἐπιβάται εἶχον τοὺς *Σαράντην, Ἀρχιγένην καὶ Κυριαζῆν Ζωγράφον καὶ τὸν Ἄγγ. Βαλφῆν, Καμινάρον*, ἢ Μάδυτος τὸν *Χατζῆ Στεφανῆν Γαϊτανάκην* καὶ *Χ. Ἀνδρέαν Κάλφαν* καὶ τὸν Ἀμασειᾶς *Ἀνθιμον Ἀλεξούδην*, οἱ Μέτραι τὸν *Φώτιον Ἀναστασιάδην* κτλ. καὶ πᾶσαι κοινὸν τῶν γραμμάτων προστάτην καὶ χορηγὸν τὸν φιλόμουσον ἡγεμόνα τῆς Μολδαυίας *Ἀλέξανδρον Καλλιμάχην*. Ἀλλ' ἐπὶ πᾶσι τούτοις ἐθαυμάζετο ἡ ἐπαρχία αὕτη διὰ τοὺς μεγαλοπρεπεῖς καὶ περικόσμους βυζαντινοὺς ναοὺς, ἔκδηλον τεκμήριον τῆς εὐλαβείας τῶν κατοίκων. Τὸ ὀργανωμένον ἱερατεῖον ἦν τὸ κόσμη-

1) Φιλ. Συλλ. Τόμ. Ι', σ. 72—73.

μα τῆς μητροπόλεως Ἡρακλείας, καὶ ὑπεράνω τούτων πάντων προεξέχουσιν οἱ γεραροὶ ἀρχιποίμενες, οἵτινες ὡς κύριον σκοπὸν τοῦ βίου ἔθεντο τὴν προαγωγὴν τῶν κοινῶν καὶ τὴν διάδοσιν τῶν γραμμάτων, ἦσαν οἱ ἐνδεδειγμένοι προστάται τῶν Μουσῶν καὶ δὴ οἱ Λέριοι τῆς Ἡρακλείας κλεινοὶ μητροπολίται εἰς οὓς δικαίως ἀποδίδοται ἡ πνευματικὴ τῆς ἐπαρχίας ἀναγέννησις. Ὁ **Μελέτιος** μόνος τελευτῶντος τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἐδώρησατο εἰς τὰ σχολεῖα 75000 χρυσᾶ φράγκα¹⁾ ἄλλοι ἐγένοντο ἐκδόται χρησίμων βιβλίων (ὁ **Γεράσιμος** ἐξέδοτο τὴν παράφρασιν τοῦ Ἑξαβιβλου τοῦ **Ἀρμενοπούλου** καὶ ὁ **Ἰγνάτιος** τὴν Γραμματικὴν τοῦ διακεκριμένου τῆς ἐπαρχίας διδασκάλου **Ἰωάννου Λεοντοπούλου**).

Οὗτοι μετὰ τοῦ **Γενναδίου** καὶ **Μεθοδίου** ἀπετέλεσαν καὶ σχολὴν οὕτως εἰπεῖν ἀναδείξασαν καὶ μορφώσασαν, χωρὶς διδασκαλίας ποιμαντικῆς θεολογίας, διευθυντὰς τῆς θρησκευτικῆς καὶ κοινωνικῆς τοῦ ἔθνους ἡμῶν ζωῆς ἀξίους μνείας²⁾). Ὁ πρῶτος ἀγλαὸς καρπὸς τῶν μόχθων τούτων καὶ τῆς ἀνενδότου προσπαθείας ἦν τὸ νὰ ἀναδείξωσι τὴν ἐπαρχίαν καὶ τὰς ἐπισκοπὰς τὸ σπουδαιότερον φυτῶριον ἀρχιερέων, τῶν ἀριστέων τῆς στρατευομένης ἐκκλησίας. Οὕτω ὁ πρωτόθρονος τῆς Ἡρακλείας συνέστησε τὸ λευϊτικὸν γένος εἰς τὴν ἀπέραντον ταύτην ἐπαρχίαν, ὅθεν ἡ ἐκκλησία ἐστρατολόγει τοὺς ἀξιωματικούς. ἡ Σηλυμβρία, ἡ Γάνος, ἡ Μάδυτος, ἡ Περίστασις ἦσαν προνομιοῦχοι γενέτειραι ἀρχιερέων, ὅπως ἡ Ραιδεστός καλλιφώνων καὶ ἡδυμόλπων ἱεροψαλτῶν. ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκλεκτὴ πάράταξις τῶν πατριωτῶν διδασκάλων, τῶν ἰατρῶν, τῶν νομικῶν καὶ πάσης κλάσεως ἐπιστημόνων, οὓς ἐν ἐκάστη πόλει καὶ κωμοπόλει συνήντα τις, ἐπιθέτει τὴν κορωνίδα εἰς τὴν ἀλματικὴν πρόοδον τῆς παρελλησποντίου καὶ προποντιάδος περιφερείας. Οὕτως ἐξηγεῖται τὸ φαινόμενον τοῦ ἀκμάζοντος ἑλληνισμοῦ τῆς χώρας ταύτης, ἣτις δὲν ὑπέστειλέ ποτε τὴν σημαίαν. Ἐὰν τὸ κλίμα εἶναι σπουδαιότατος παράγων εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν κατοίκων, ἐνταῦθα συμπληροῖ τὸ ἔργον καὶ ἡ θελκτικὴ καὶ γόησσα φύσις, εἰς ἣν ἔχει ἐπιδαψιλεύσει ἡ θεία πρόνοια ὅλην τὴν εὐλογίαν. Ἐνταῦθα εἶχον ἰδρύσει οἱ Βυζαντινοὶ μεγιστᾶνες τὰ **κέντρα εὐωρίας** καὶ **μεταστάσια**. Αἱ χαρακτηριστικαὶ ὀνομασίαι **Καλλιπόλις**, **Μυριόφυτον**, **Γάνος** (ἐκ τοῦ γάνυμαι) εἶναι ἐκφρασις θαυμασμοῦ διὰ τὰς ἐξόχους καλλονάς. Οἱ Κομνηνοὶ ἐν Ἡρακλείᾳ, οἱ Ἀτταλειᾶται ἐν Ραιδεστῷ καὶ οἱ Ἀπόκαυκοὶ ἐν Σηλυμβρίᾳ καὶ ἐν Ἐπιβάταις οἱ Ταρχανιώται, εἶχον τὰς πυργοειδεῖς ἐπαύλεις,

1) Μ α ν. Γ ε δ ε ῶ ν, Πέντε συγγενεῖς ἐκ Λέρου ἀρχιερεῖς Ἡρακλείας (ἐκ τῶν Θρακ.) σ. 31.—2) Γ ε δ ε ῶ ν ἐνθ' ἀνωτ. σ. 3.

ἄς μετεποίησεν, ἡ εὐλάβεια αὐτῶν εἰς μοναστήρια καὶ ἔπειτα ὀρφανοτροφεία. Αὐτὴν τὴν μαγικὴν δύναμιν εἶχεν ὁ βυζαντινισμός, ὃν χλευάζουσι πολλοί. Αὐτὸς καὶ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γενεᾷ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ κερδώου Ἑρμοῦ παραδίδωσι μεθ' ὄλων τῶν ἀγαθῶν εἰς τὸν λόγιον καὶ τὴν φιλανθρωπίαν. Ἡ φιλομουσία καὶ φιλογένεια τοῦ ἀβραμιαίου οἴκου τῶν ἐν Σηλυμβρία *Σταμουλαίων* εἶναι τὸ ἐπισφράγισμα τῶν λεγομένων μοι ἐνταῦθα καὶ ἡ ὠραιότερα ἀνάμνησις¹⁾.

Δικαίως λοιπὸν ἡ ἐπαρχία Ἑρακλείας ἐθεωρεῖτο ἡ *σημαντικώτερα τοῦ πατριαρχικοῦ κλίματος*.

Παρατηρήθη ἤδη ὑπὸ τινῶν, ἡ ἐν Θράκῃ ἔλλειψις ἀρχαίων βυζαντινῶν ναῶν καὶ μνημείων—οὐδεμία ὅμως μέχρι τοῦδε ἐγένετο σπουδαία ἔτι ἀνασκαφή.—Τὸ πρᾶγμα εἶναι εὐεξήγητον, ὅταν ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι ἡ Θράκη καὶ δὴ ἡ ἐπαρχία Ἑρακλείας ἐγένετο τὸ θέατρον ὄλων τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἐπιδρομῶν, ὧν τέρμα καὶ σκοπὸς ὑπῆρξεν ἡ ἐκπόρθησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν τούτοις διεσώθησαν οὐκ εὐάριθμα μνημεῖα ἀρχαίας καὶ χριστιανικῆς τέχνης, ἀνάγλυφα, ἐπιτύμβια, ἐπιγραφαί, σταυροὶ καὶ διάφορα μαρμάρινα ἀντικείμενα, κιονόκρανα, θωράκια, κοσμήματα κτλ. καὶ πρὸς τούτοις ἀγιάσματα ὑπόγεια καὶ ἄλλα ἠνωμένα μετὰ λουτροῦ (Πάνιδον). Πολλὰ τῶν μνημείων τούτων εἶναι ἐντετειχισμένα εἰς τοὺς ὑπάρχοντας ναοὺς, ἄλλα ἐφυλάσσοντο ἐν τοῖς σκευοφυλακείοις καὶ τοῖς νάρθηξιν, ὅπου δὲν ὑπῆρχον Μουσεῖα, καὶ τὰ πλεῖστα μετεκομίσθησαν εἰς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχαιολογικὸν μουσεῖον, ὡς βλέπομεν ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ *Mendel*.

Ὁ ἐν Κ)πόλει Ἑλλήν. φιλολ. Σύλλογος εἰργάσθη μετὰ παραδειγματικοῦ ζήλου πρὸς περισυλλογὴν καὶ διάσωσιν τῶν ἀρχαιοτήτων ἐν Θράκῃ ἐπιφορτίσας τὸν ἀείμνηστον *Ἀθ. Παπαδόπουλον Κεραμέα*, ὅστις καὶ ἐδημοσίευσεν πολὺτιμον ἔκθεσιν τῆς ἀρ.αιολογ.αὐτοῦ ἐκδρομῆς ἀνά τὴν ἀνατολικὴν Θράκην καὶ Μακεδονίαν. Ἄλλὰ καὶ ἕτερα ἐπίλεκτα μέλη τοῦ Συλλόγου οἱ *Mordtmann* (πατὴρ καὶ υἱοί), ὁ *M. Γεδεών*, ὁ *Στ. Ἀριστάρχης*, ὁ *A. Ζωηρός*, ὁ *Μυστακίδης*, ὁ *Ε. Σιδερί-*

1) Λέγομεν ἀνάμνησις, διότι μετὰ τὴν διάλυσιν τῶν τῆς Θράκης ἑλληνικῶν κοινοτήτων καὶ τὸν ἐκπατρισμὸν πανοικεῖ ὄλου τοῦ χριστιανικοῦ στοιχείου κατὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀρξάμενον ἀπὸ τοῦ Βαλκανικοῦ πολέμου καὶ ἐπαναληφθέντα μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς Μ. Ἀσίας τῷ 1922 ἡ οἰκία *Σταμοῦλη* διετηρήθη ὡς ἀρχαιολογικὸν ὑπὸ τῶν Τούρκων Μουσείον. Ἐνταῦθα αἱ μαρμάρινα ἐπιγραφαὶ τῶν συλλογῶν παρέμενον ἐπὶ τόπου κατὰ τὸν κ. Μιλιτ. Σταμοῦλην, ὅστις κατῴρθωσε τότε νὰ μεταβῇ εἰς Σηλυμβρία μέχρι τοῦ 1938. περὶ ἄλλων ἀρχαιολ. δωρεῶν, βλ. βιογραφίαν τοῦ μακ. Ἀναστ. Σταμοῦλη ἐν Θρακ. ΣΤ', σ. 416—422.

δης, ὁ Μ. Παρανίκας, ὁ Λαμπουσιάδης καὶ ἐκ τῶν ξένων ὁ Α. Dumont καὶ G. Seure εἰργάσθησαν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, καὶ οἷς ὀφείλεται εὐγνωμοσύνη, ὡς καὶ εἰς τοὺς φιλομούσους Παιδευτηνοὺς, οἵτινες οὐ μόνον τὸ πρῶτον συνέπηξαν ἐγχώριον Μουσεῖον, ἀλλὰ καὶ κατάλογον τῆς σπουδαίας αὐτοῦ συλλογῆς ἐξέδοντο. Δόξα καὶ τιμὴ τῷ ἀειμνήστῳ εὐπατρίδῃ Ἀναστασίῳ Σταμούλῃ, ὅστις ἀφειδῶς προσδαπανήσας ἀπετέλεσε τὴν μνημονευθεῖσαν πλουσίαν συλλογὴν ἀρχαιοτήτων διασώσας οὕτω πολύτιμον προγονικῆς εὐκλείας θησαυρόν, οὗ χάριν καὶ ἀνασκαφὰς διενήργησεν. Τὴν πρώτην συλλογὴν τῶν ἀναγλύφων καὶ ἐπιγραφῶν αὐτοῦ ἐξέδοτο τῷ 1912 ὁ τῆς ἐν Ἀθῆναις τῆς γαλλικῆς ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἐταῖρος Georges Seure ὑπὸ τὸν τίτλον Collection Stamouli. Εὐτυχῶς γνωρίζομεν ἤδη τὸν θαυμάσιον βυζαντ. ναὸν (τοῦ ΙΑ' αἰῶνος) τοῦ ἀγίου Γεωργίου, τὴν μητρόπολιν τῆς Ἡρακλείας. Οὗτος ἐνωρὶς προσεῖλκυσε τὴν προσοχὴν δύο διακεκριμένων ἀρχαιολόγων τοῦ Ἐρνέστου Kalinka καὶ τοῦ πρυτάνεως τῶν καθ' ἡμᾶς βυζαντιολόγων Ἰωσήφ Strzygowski, οἵτινες κατάρθωσαν ἐπιτοπίως νὰ ἐξετάσωσιν ἐπισταμένως τὸν περικαλλῆ ναὸν ὡς πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ ζωγραφικὴν καὶ νὰ ἀποκομίσωσι σχεδιαγράμματα καὶ φωτογραφίας -- ὁ ναὸς ἔχει καὶ μωσαϊκὰ -- Αἱ πραγματεῖαι τούτων ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῷ Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes in Wien, περιοδικῷ σπανιωτάτῳ παρ' ἡμῖν, ὅθεν καὶ ἠναγκάσθημεν ἐν πιστῇ μεταφράσει νὰ περιλάβωμεν αὐτὰς ἐνταῦθα.

Κατὰ τὴν τοῦ καταλόγου τῶν μητροπολιτῶν σύνταξιν συνεπληρώσαμεν τὸ ἡμέτερον ὑλικὸν ἐκ τῶν «Ἀρχιερατικῶν καταλόγων» τῆς Θράκης τοῦ ΙΔ' τόμου τῶν «Θρακικῶν» (βλ. βιβλιογραφίαν) οὓς βαπτίζω ὡς *Σταμούλειον θρακικὸν τακτικὸν*. εἶναι οὐ μόνον ὁ τελευταῖος, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀρτιώτερος κατάλογος, *πολύτιμον διὰ τὴν θρακικὴν ἐκκλησίαν μνημεῖον*. Οὗτος θὰ ἦτο πολυτιμώτερος, ἐὰν εἶχε καὶ σύντομον βιογραφίαν τῶν ἐπισκόπων. Ὡς συνέχεια τοῦ καταλόγου τούτου ἔδει νὰ ἀκολουθήσῃ ὁ τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἡρακλείας, αἵτινες ἀπὸ δύο δεκάδων περιωρίσθησαν εἰς τοὺς ὕστερον χρόνους τοσοῦτον, ὥστε νὰ μετρῶνται εἰς τὰ δάκτυλα τῆς μιᾶς χειρός, ἕως οὗ πᾶσαι προήχθησαν εἰς μητροπόλεις, ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον θὰ ἐδιπλασίαζε τὸν ὄγκον τῆςδε τῆς πραγματείας, καὶ ἡ παντελὴς ὁμῶς ἀπουσία θὰ παρουσίαζε ἀτελὲς τὸ ἔργον. τούτου ἕνεκα διαλαμβάνω διὰ βραχέων καὶ περὶ αὐτῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀποκειμένων μοι σημειώσεων διὰ τὰ ὀνόματα τῶν ἐπισκόπων παραπέμπω εἰς τὸ *Σταμούλειον θρακικὸν τακτικὸν*.

Τοιοῦτον ἐν ὀλίγοις τὸ περὶ Ἡρακλείας ταπεινὸν ἡμῶν πόνημα, ὅπερ νομίζω, ὅτι ἀναπληροῖ μίαν ἔλλειψιν. Παρατήρησα ἐν τῷ ἀξιο-

† Κορυτσᾶς Εὐλογίου Κουρίλα

λόγῳ περιοδικῶ τοῦ ἐν Ἀθήναις Θρακικοῦ κέντρου, «Θρακικά», ὅπου τοσαῦτα σοβαρὰ δημοσιεύματα παντοειδοῦς φύσεως, ὅτι δὲν ἐδημοσιεύθη εἰσέτι τι περὶ τῆς τε ἐκκλησιαστ. ἱστορίας καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ἐν γένει βίου τῆς Θράκης. Καὶ ὁμῶς αὕτη, ὡς ἀδιστάκτως πιστεύω, ὑπῆρξεν ἡ κοιτίς οὐ μόνον τῆς ἀρχαίας μυστηριακῆς θρησκείας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ χριστιανισμοῦ, διὸ καὶ ἠξιώθη νὰ ἔχη τὴν χριστιανικὴν βασιλεύουσαν τῶν πόλεων.

Ἐπὶ τούτοις ἀπείρως εὐχαριστῶ καὶ δοξάζω τὸν Ὑψιστὸν ἐνδυναμώσαντά με ἐν οὕτῳ σκληρᾷ βιοτικῇ δοκιμασίᾳ νὰ φέρω εἰς πέρας πολύμοχθον διατριβὴν. Χάριν οἶδα καὶ τῷ φιλομούσῳ εὐπατρίδῃ κ. **Μιλτιάδῃ Σταμούλῃ**, δι' ἣν προθυμίαν ἐπεδείξατο παρέχων μοι ἀόκνως πᾶσαν βοήθειαν καὶ εἰδήσεις καὶ βιβλία, ὧν στεροῦμαι ἐνταῦθα διατρίβων.

Ἐγγραφὸν ἐν Ψυχικῷ Ἀθηνῶν ἐπὶ τῷ τέλει μηνὸς Ὀκτωβρίου τοῦ σωτηρίου ἔτους 1941.

† ΟΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΚΟΥΡΥΤΣΑΣ ΕΥΛΟΓΙΟΣ ΚΟΥΡΙΛΑΣ

Παροράματα

Σελ.	8	στ.	13	κάτ.	ἀντί	ἀσπτενάρια	ἀνάγν.	ἀνασπτενάρια
,	9	,	1	,	,	εκκλ.	,	Ελίκης
,	12	,	12	ἀν.	,	+ 1712	,	+ 1719
,			13	,	,	τόν μεμουςσμένον,		ὁ μεμουςσμένο.